

Л. О. Удовенко

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

**Лексико-семантичні та структурно-словотвірні особливості
топонімії Львівщини (на матеріалі топонімів села Конів
Старосамбірського району Львівської області)**

Удовенко Л. О. Лексико-семантичні та структурно-словотвірні особливості топонімії Львівщини (на матеріалі топонімів села Конів Старосамбірського району Львівської області). У статті досліджуються лексико-семантичні, лексико-мотиваційні та структурно-словотвірні особливості мікротопонімів окремо взятого населеного пункту, вік якого, за переказами мешканців, налічує дев'яност років. З'ясовується етимологія всіх сучасних мікротопонімів, змінення об'єктів топонімів, явище реномінації, визначаються фонетичні варіанти мікротопонімів у живому мовленні.

Ключові слова: мікротопонім, апелятив, субстантивация, реномінація, суфікс.

Удовенко Л. А. Лексико-семантические и структурно-словообразовательные особенности топонимии Львовщины (на материале топонимов села Конив Старосамборского района Львовской области). В статье исследуются лексико-семантические, лексико-мотивационные и структурно-словообразовательные особенности микротопонимов отдельно взятого населённого пункта, возраст которого, по рассказам местных жителей, насчитывает девяност лет. Определяется этимология всех современных микротопонимов, изменение объектов топонимов, явление реноминации, определяются фонетические варианты микротопонимов в живой речи.

Ключевые слова: микротопоним, аппелятив, субстантивация, реноминация, суффикс.

Udovenko L. A. Lexical, semantic and structural features of word-formation of microtoponymy of Lvivshchyna (based on material toponimiv of the village Koniv Starosamborskogo district, Lviv region). In the article the microtoponyms lexico-semantic, lexico-motivational and structural-word-formation features of separately taken individual settlement, which age, according to the local residents stories, totals nine hundred years are investigated. The etymology of all modern microtoponyms, the change of toponyms objects, the renominations phenomenon is defined, the phonetic variants microtoponyms in vivid speech are determined.

Key words: microtoponym, appellative, substantivation, renomination, suffix.

Топонімікон деяких регіонів України вивчено ґрунтовно: сюди можна віднести Буковину і Дніпро-Бузьке межиріччя. Однак у цілому топонімія України належним чином ще не висвітлена в науковій літературі. Більшої уваги потребує дослідження мікротопонімії окремих регіонів, у тому числі й Львівщини. Мікротопоніми – це не тільки багате джерело для вивчення історичної та сучасної лексики, а й цінний матеріал, який ілюструє фонетичні особливості топонімів, словотвірні зміни лексем у процесі історичного розвитку мови.

Об'єктом нашого дослідження стала мікротопонімія с. Конів Старосамбірського району Львівської області, мікротопоніми якого зберігають свої назви не одну сотню років, на відміну від поширеної в мовознавстві думки, що мікротопоніми функціонують короткий час.

Обстежені архівні матеріали с. Конів, зокрема «Журнали обліку земельних ділянок» [5] і «Відомості про прибутки від панщини»

[2], свідчать про те, що понад 200 років існують мікротопоніми *Ялина*, *Вигадівка*, *Марури*, *Кинішівка*, *Кузанівка*, *Чижецька (дорога)*, *Попова дорога*.

У статті ми ставимо перед собою такі завдання: з'ясувати етимологію мікротопонімів с. Конів; дослідити словотвірну будову топонімічних назв; показати фонетичні варіанти топонімів у живому мовленні.

Мікротопонімія с. Конів складається з назв частин села, лісів, горбів, полів, лук, доріг, чагарників, балок, мостів, річки, потоків, ставків, джерел, колодязів, боліт.

Усе село поділяється на три частини, які мають назви, що характеризують їхнє розташування: *Гора*, *Діл*, *Колонія*.

Колонія (тут і далі в транскрипції виділяємо наголошений склад [ко^ул'он'ія]) – це відокремлене від села поселення, що утворилось у XIX столітті, і було заселене поляками. Одне із значень апелятива *колонія* – посе-

лення вихідців з іншої країни, області. Поляків примусово вивезли за радянських часів, а на цьому місці оселилися місцеві, але назва залишилася. У топонімі зберігається діалектна вимова [л'] у словах іншомовного походження.

Топоніми *Гора* [го^ура] і *Діл* [д'і^у] обіймають об'єкти, які, у свою чергу, поділяються на менші частини. Так, *Гора* поділяється на *Ялину*, *Вигадівку*, *Коло Цвинтарі та Четвертий Горбок*. Назву *Ялина* [йали^{на}] мешканці пояснюють тим, що на цьому місці давно ріс ялиновий ліс, який викорчували та побудували хати. У місцевій говірці слово «ялина» як назва дерева не існує. Натомість уживаються слова «ялиці», «яличка». Значить, слово «ялина» означає «місце, де ростуть ялини» (порівняємо польське: *jedlina* – ліс, де ростуть ялиці). У тому випадку суфікс *-ин-а* мав або збірне, або просторове значення. Серед загальних назв слово «ялина» тепер відсутнє, можливо, через те, що поблизу нема хвойних лісів, а лише самі мішані. За кілометр від *Ялини* росте ліс, який колись був хвойним. Це позначено на мапі 1853 року. Велика ділянка поля підписана такою назвою: «*Pola od wsi do jedliny błozewskiej*». Цілком реально, що *jedlina* раніше займала частину сучасного села.

На нашу думку, топонім *Вигадівка* міг утворитися за допомогою суфікса *-івк-* від антропоніма *Вигад*, який, у свою чергу, утворився лексико-семантичним способом від апелятива *вигад*, що означав «той, хто вигадує».

Нижня частина села *Діл* < «пасмо гір; водорозділ» [8:220] розміщена на трьох пагорбах, які мають числові назви, що є стабільними і вживаються всіма мешканцями, незалежно від того, у якому напрямі відносно пагорбів розміщені їхні будинки. Нумерація починається з кінця села: *Перший Горбок*, *Другий Горбок*, *Третій Горбок*, *Четвертий Горбок*. Мікротопонім *Четвертий Горбок* входить у склад гори.

За спостереженнями Л. Гумецької, в актах XIV–XV ст. найчастіше трапляються назви лісів, які походять від назви місцевості, у якій або поблизу якої росте ліс [4:66]. Не є винятком і назви лісів, що оточують село Конів. Від ойконімів утворилися назви *Болозіський ліс* [бо^уло^з'іск'ій л'іс] – від села *Болозів*; *Букіський* [бук'іск'ій] – від села *Букова*; *Вовченський* [во^уч'є"н'ск'ій] – від села *Вовча*. Невеликий лісок, що приєднується до *Букіського лісу*, називається *Грибники* [гриб"ни^к'і]. Назва вказує на характерну властивість цього лісу. Множинна назва *Грибники* утворена від

апелятива *гриб* за допомогою форманта *-ники*. Про подвійне значення форманта *-ники* писав В.°Никонов, зазначаючи, що топоніми на *-ники* не називали мешканців, а позначали місце, «заросле певною рослинністю» [7:70].

Прийменникова назва *Коло Святого Яна* [коло^у с'в'ітого йана] вказує на розміщення поблизу лісу. *Святий Ян* – хрест, установлений 1848 року на честь скасування кріпацтва. Ліс *Коло Святого Яна* в середині XIX ст. називався *Березняк* (Brzezniak). У наш час в цьому лісі берези не ростуть, тому це стало причиною змінення старої назви на назву-орієнтир.

Усі назви доріг села поділяються на такі підгрупи: 1) назви, які походять від антропонімів; 2) назви відтопонімного походження; 3) назви, що вказують на відношення до інших доріг; 4) прийменникові утворення, що вказують на відношення до різних об'єктів.

Від власних назв осіб походять назви *Куцова дорога* [куц'о^ува до^урога], *Юдкова дорога* [йуд'ко^ува до^урога], утворені за допомогою суфікса *-ов-* від прізвища *Куць* й імені *Юдко*. У місцевій говірці суфікс *-ов-* уживається і після м'яких приголосних. Назва *Юдкова дорога* може походити не тільки від антропоніма *Юдко*, а й від загальної назви «юдко» – «рід злого духа», що зазначено у словнику Б.Грінченка [3:563].

Від загальної назви «попъ» (піп) утворився мікротопонім *Попова дорога* [по^упова до^урога]. Ця дорога з'єднує села *Букову* і *Фельштин* (сучасне Скелівка) і пролягає через *Букіський ліс* і поля села Конів. За переказом, дорога дістала таку назву через те, що нею їздили священники до села *Фельштин*. У ті часи *Фельштин* був великим селом, яке мало місцеве значення. Беручи до уваги твірну основу топоніма *Попова дорога*, робимо висновок, що цей топонім дуже старий. Грецьке за походженням, слово «попъ», часто вживане в церковнослов'янській мові, у мовленні мешканців згодом витіснилося словами «ксьондз» і «священик». Корінь слова «попъ» зберігся у слові «попівство» [по^уп'і^уство^у], що в місцевій говірці означає «садиба, де мешкає священик». Ця садиба весь час розташована на одному місці, що засвідчує мапа 1853 року.

Від ойконіма утворена назва дороги – *Чижецька дорога* [ч'ішецька до^урога] < *Чижки* [ч'ішк'і]. Мікротопонім утворено за допомогою відносного суфікса *-ук-*. Спостерігаємо цікаве явище, яке не властиве загальним назвам: унаслідок регресивної асиміляції за глухістю (*жк* → *шк*) – типової фонетичної

риси – з'явився звук [ш], який зберігається перед голосним. Таке явище стало можливим, бо відбулася повна десемантизація твірної основи топоніма. Цей процес здійснився тому, що з лексичного складу місцевої говірки зникло слово «чиж» (демінутивне *чижок* > *чижки* > топонім *Чижки*). За час функціонування мікротопоніма відбулося змінення його географічного об'єкта, межі якого звузилися. *Чижецькою* тепер називається лише невелика частина колишньої дороги (приблизно півтора кілометра), що пролягає через поле с.^оКонів і не межує з територією с.^о*Чижки*. На мапі 1853 року на місці поля, що має сучасну назву *Толока*, було громадське пасовище, через яке проходила *Чижецька дорога*. Унаслідок територіального розподілу топонім *Чижецька дорога* втратив географічний термін *дорога* і функціонує тепер як *Чижецька*. При повній субстантивації значення топонім зберігає прикметникові форми відмінювання. Від топоніма лексико-семантичним способом утворилася назва поля, що межує з дорогою: *Чижецьке* [ч'ішецк'є"].

Дорога, що з'єднує с.^оТоварну з с.^оБуковою і проходить через конівську Толоку, здавна називається *Півперечна* [п'іупе"речна]. Таку назву дорога дістала через те, що з'єднує дві дороги і лежить уперек (у місцевій говірці «півперек») Толоки. Мікротопонім функціонує в усіх трьох селах (Конів, Товарна, Букова) і вживається без терміна *дорога*.

У зв'язку з тим, що село поділене на кутки, які мають свої назви, відпадає потреба у назвах вулиць у формі називного відмінка іменника чи прикметника. Вулиці не сприймаються як орієнтири розташування певних об'єктів, а, навпаки, певна частина вулиці позначається близько розташованими об'єктами.

Серед оронімів можна виділити назви двох пагорбів (*Біла гора* і *Лиса гора*) і назву балки (*Пеклисько*). Ці назви пов'язані з характерними властивостями об'єктів. *Біла гора* назвала свою назву від глинистого ґрунту білуватого кольору. Назва *Лиса гора* вказує на голі обриви, де не росте ніяка рослинність. Топоніми вживаються лише у стійких словосполученнях із словом «гора». Топоніми є активно вживаними в мовленні селян і загальноприйнятими для мешканців усіх частин села.

Метафорична назва *Пеклисько* [пекли"ско"] вказує на характерний зовнішній вигляд об'єкта. Оронім утворений лексико-семантичним способом від діалектного апелятива *пеклиско*, який активно функціонує в місцевій говірці. Це слово утворено морфологічним способом від іменника *пекло*. Суфікс

-иск- має тут значення не стільки згрубілості, як збільшення інтенсивності вияву ознаки.

Серед усіх мікротопонімів окрему групу становлять назви полів, які можна поділити на такі підгрупи: 1) назви, що походять від власних назв колишніх власників поля: *Кінишівка*, *Хомівка*, *Хмаріківка*, *Кузанівка*; 2) дволексемні назви та їх варіанти, що зазнали елемінації: *Пудилове поле* і *Пудилове*, *Андрушкове поле* і *Андрушкове*; 3) назва, що вказує на суспільний стан колишнього власника: *Панське*; 4) назви, пов'язані з рельєфом місцевості: *Долинка*, *Жолобина*, *Магури*; 5) назва, що визначає особливості ґрунту: *Глинка* [глин'ка]; 6) назва, що вказує на розташування поля по відношенню до іншого поля: *Передне*; 7) назва, що відображає підсічне господарювання: *Копань*; 8) назва, утворена від назви дороги, яка проходить через поле: *Чижецьке*; 9) назви, які вказують на те, що було раніше на місці поля: *Торфисько*, *Толока*; 10) прийменникові конструкції, що вказують на наявність поблизу поля того чи іншого об'єкта: *За Демейком*, *Коло Святого Яна*, *Коло Баяри*, *Під Феритином*, *Коло Хмарікових Корчів*, *Коло Букіської Границі*.

В ономастичній літературі мікротопоніми моделі на зразок: *Коло Святого Яна*, *Під Феритином*, *За Демейком* називають назвами-орієнтирами, не визначаючи спосіб деривації цих назв. На думку Д.^оБучки, у результаті такої номінації іменований об'єкт надалі залишається безіменним. Такі назви можна кваліфікувати як несправжні оніми або напівтопоніми [1:267].

Для всіх назв, виражених як іменниками, так і прикметниками, характерне функціонування без терміна *поле*. Із лексемою «поле» непослідовно вживаються лише нові мікротопоніми, утворені за допомогою присвійного суфікса -ов-. Отже, чим старіший топонім прикметникового типу, тим вищий ступень його субстантивації, аж до іменникового суфіксального утворення, якщо первісний мікротопонім був виражений присвійним прикметником. Останній субстантивується за допомогою форманта -ка. Такі утворення є стійкими протягом значного історичного періоду. Вони залишаються незмінними, незважаючи на змінення власників об'єкта. На думку В.Никонова, у процесі історичного розвитку формант -ка втратив свої первісні функції і став лише засобом субстантивації [6:73]. Це підтверджується нашими дослідженнями. Від власних назв походять топоніми: *Кіниш* (похідне від *Коунашь*) > *Кінишівка*, *Куза* (похідне від *Кузьма*) > *Кузанівка*,

Хома > *Хомівка*, які дуже старі. Вік перших двох не менше 170 років, про що непрямо свідчить відсутність таких імен чи прізвиськ у всіх документах XIX століття. Прізвисьце *Хома* зазначено в кадастрових списках за 1853 рік. Топонім *Хмарівка* утворено від прізвиська *Хмаряк* [хмаре^нк] пізнішого утворення, бо *Хмаряк* жив на селі до середини XX^ост. Старим є топонім *Панське* [пан^нске^н], утворений за допомогою суфікса -'ск-, який указував на приналежність поля не конкретному власнику, а тій чи іншій особі певного суспільного стану. Власники поля, пани, змінювалися, а назва залишалася стабільною. Для селян головним було лише те, що поле не громадське, не належить нікому з селян, а *панське*. За В.^оНиконовим, формант -'ск- – це суфікс неособистої власності [6:71]. Топонім *Панське* субстантивувався давно, бо з терміном *поле* не вживається ніколи. Відмінюється топонім за зразком членного прикметника на -'ський.

Мікротопонім *Копань* [копан^н] – це семантичне утворення від апелятива *копань*, який міг означати «скопане для посіву поле»; «пасовище в лісі, на зрубі» [7:375]. На нашу думку, не виключено й більш широке значення слова «копань»: «місце після викорчовування лісу». Непрямо на факт існування на цьому місці лісу вказують чагарники, що ростуть поряд і носять теж назву *Копань*.

Мікротопонім *Торфисько* [торфиско^у] утворено лексико-семантичним способом від аналогічного апелятива. Суфікс -'иск-о в апелятиві відповідає східнослов'янському -ищ-е. У топонімі цей суфікс означає «місце, де відбувалось або знаходилося що-небудь» [6:75]. Суфікс є продуктивним у мовленні селян і дотепер. Так, поле, яке сезонно засаджували картоплею (бульбою), місцеві називають *бульбисько* [бул^нбиско^у].

Топонім *Толока* [то^улока] змінив свою семантику в 70-х роках XX ст. До того часу він означав «громадське пасовище». Усі назви лук можна поділити на підгрупи: 1) назву, що походить від імені колишнього власника: *Фідів город* [ф'ід'іу го^урот] і *Фідьове*

[ф'ід'о^уве^н]; 2) назви, що утворилися від сільськогосподарських термінів, які тепер є архаїзмами: *Пастівник*, *Вугор*; 3) назва, утворена лексико-семантичним способом від апелятива, який означав «місце, де знаходилися стави», – *Стависько*; 4) прийменникові конструкції з прийменниками *за*, *коло*, *під*.

До наших днів дійшла лише назва клаптика луку, що походить від імені колишнього власника *Фідьо* (середина XIX ст.), – *Фідів город*. Сам термін *город* у цій місцевості має широке значення: «грядки біля хати», «сад», «луки біля хати». Ця ділянка здавна була луками, для іншого земля тут не придатна. У зв'язку з тенденцією до субстантивації і до звуження власних назв, мікротопонім уживається як назва без терміна *город*, тобто *Фідьове*.

Аналізуючи топонімію с. Конів, ми простежили явище реномінації окремих об'єктів унаслідок змінення їхньої якості (ліс *Березняк* > *Коло Святого Яна*); реномінацію окремих частин мікротопоніма через звуження обсягу об'єкта (*Чижецька дорога* > *Чижецька*). Серед мікротопонімів, що позначають поля і луки, ми помітили загальну тенденцію назв до субстантивації (*Хомове поле* > *Хомове* > *Хомівка*). Найбільш стійкими є іменникові назви (*Андрушівка*, *Кінишівка*, *Кузанівка*, *Хомівка*, *Хмарівка*), які функціонують упродовж століть, незважаючи на змінення власників об'єктів. Це дещо заперечує панівну думку в топоніміці, що мікротопоніми функціонують короткий час. Не одне століття існують назви кутків села *Вигадівка*, *Ялина*; назви луку *Стависько*; назви полів *Магури*, *Кінишівка*, *Кузанівка*; назви доріг *Чижецька*, *Попова дорога*. У деяких мікротопонімах збереглися архаїчні лексеми, які не мають сучасних замінників серед загальних назв *вугор*, *магури*, *пастівник*, *поп*, *толока*, *ялина*.

Підсумовуючи аналіз мікротопонімів с. Конів, відзначимо, що лексичним матеріалом для їх творення є переважно діалектні апелятиви, а деривація здійснюється лексико-семантичним, морфологічним, синтаксичним способами, а також способом лексикалізації прийменникових конструкцій.

Література

1. Бучко Д. Г. Лексико-мотиваційні та структурно-словотвірні особливості мікротопонімії Перегінщини / Дмитро Бучко // Незгасимий словосвіт : Зб. наук. праць на пошану проф. В. С. Калашника / Уклад. М. Філон, Т. Ларіна / Х. : Харк. нац. ун-т. імені В. Н. Каразіна, 2011. — С. 260—271.
2. Відомості про прибутки від панщини з переліком населення с. Конів Самбірського округу і мастковий стан його власника за 1790—1820^орр. / Львівський центральний державний архів України // Ф. № 146. — Оп. № 19. — Од. зб. 3351. — Арк. 1—14.
3. Грінченко Б. Д. Словарь української мови : в 4 т. / Б. Д. Грінченко. — К., 1958—1959. — Т. I—IV.

4. Гумецька Л. Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV—XV ст. / Л. Л. Гумецька. — К. : Вид-во АН УРСР, 1958. — 298 с.
5. Журнали обліку земельних ділянок із зазначенням власників 1852—1883 рр. / Львівській центральній державний архів України // Ф № 186. — Оп. №2. — Од. зб. 466. — Арк. 1—187.
6. Никонов В. Введение в топонимику / В. Никонов. — М. : Наука, 1965. — С. 14—89.
7. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок : у 2 ч. / М. Й. Онишкевич. — К. : Наук. думка, 1984. — Ч. 1—2.
8. Подольская Н. Микротопонимы древних памятников письменности / Н. Подольская // Микротопонимия. Тезисы совещания. — М. : Наука, 1964. — С. 15—17.